

ASLI AYTAÇ**

Aşkî'nin Heft Peyker Mesnevisinde Bulunan Deyimler Üzerine*

About The Idioms In Askî's Heft Peyker Masnavi

Ö Z E T

XV. yüzyıl şairlerinden Aşkî'nin Heft Peyker mesnevisi Nizâmî-i Gencevî'nin aynı adlı eserinin ufak farklarla bir tercümesidir. Yazım yılı 861/1456-57'dir. Tek yazma nüshası İngiltere British Library'de bulunmaktadır. Eser, Anadolu sahasında Nizâmî'nin Heft Peyker'inden yapılan bugün eldeki ilk tercüme olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu yönüyle Aşkî'den sonra meydana getirilen Heft Peyker mesnevislerine örnek teşkil etmektedir. 5043 beyit ihtiva eden metin aruzun "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Deyimler, günlük konuşma dilinin imkânlarıyla, kelimelerin gerçek anlamlarından az çok sıyrılarak meydana getirdiği kalıplaşmış ifadeler olarak tanımlanabilmektedir. Bu çalışmada, Aşkî'nin eserinde yer alan deyimler tespit edilerek Nizâmî'nin Heft Peyker'indeki deyimlerle bir karşılaştırma yapılmıştır. Buna göre, deyimlerin orijinal metinde bulunup bulunmadığı ve çeviri olanların da tercümesinin ne şekilde yapıldığına iki metinden örneklerle işaret edilmiştir. Ek olarak, Aşkî'nin tamamen Türkçe kelimelerden oluşan deyimleri sıralanmış ve Aşkî'nin eserinde bulunup Nizâmî'nin bulunmayan deyimlere de işaret edilmiştir. Bu çalışmayla, şairin tercüme yaparken orijinal metne ne kadar sadık kaldığı, nerelerde değişikliğe ve eklemelere gittiği ortaya konulmuştur.

ANAHTAR KELİMELER

Aşkî, Heft Peyker, deyim, mesnevi, tercüme.

ABSTRACT

Askî's Heft Peyker mesnevi from fifteenth century is a translation with slight differences of the Nizâmî-i Gencevî's Heft Peyker. The year of writing is 861 / 1456-57. The single manuscript is in the British Library in London. The work has a separate prescription in that it is the first translation available today from Nizâmî's work in Anatolia. With this aspect, this study is an example for the other poets who writes Heft Peyker after Aşkî. The text containing 5043 couplets is written in the measure of "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün". Idioms can be defined as the stereotyped expressions that occur with the possibilities of daily speech. In this study, the expressions in Askî's work were identified and compared with the expressions in Nizâmî's work. Accordingly, examples have been pointed out from two works as to whether or not the idioms are in Nizâmî's work and which translation methods used for them. In addition, idioms composed of Turkish words in Askî are listed and idioms are found in Askî and are not included in Nizâmî's work have been identified. With this work, it was revealed that how faithful the poet and where he went to change when he translate from the original text.

KEYWORDS

Askî, Haft Paikar, Heft Peyker, masnavi, idiom, expression, translation.

* Makalenin Geliş Tarihi: 15.01.2018 / Kabul Tarihi: 30.03.2018.

** "Aşkî ve Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)" adlı doktora tezinden bir bölümün, aynı zamanda 29 Eylül 2017 tarihinde Namık Kemal Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "Dilbilimsel Türkolojide Yeni Yaklaşımlar" isimli çalıştayda sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (aaytac@baskent.edu.tr).

Giriş

Fatih dönemi şairlerinden olan Aşkî, tezkirelerde Aşkî-i Kadîm'in yanı sıra Molla Aşkî olarak da anılmaktadır. Aşkî, Fatih'in yanında yer verip koruduğu ve maaş bağladığı şairlerden biridir. Kaynaklarda hakkında yer alan bilgilerden ilmiye sınıfına mensup olduğu anlaşılan şairin *Heft Peyker* mesnevisi dışında bir de divanı bulunmaktadır.

Çalışmamızda yararlandığımız *Heft Peyker* mesnevisi, yazıldığı 861/1456-57 yılından hareketle, şairin, dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu düşünülen eseridir. Eser, Nizâmî-i Gencevî'nin *Heft Peyker* mesnevisinin küçük farklarla Türkçeye tercümesi niteliğinde olup bugün elimizde bulunan metinler arasında, Anadolu'da Nizâmî'nin eserinden yapılan ilk tercüme olmasıyla ayrı bir öneme sahiptir. Bu yönüyle kendinden sonra yapılmış olan *Heft Peyker* mesnevilerine yol gösterici durumundadır. Eserin tek yazma nüshası, İngiltere British Library'de Or. 7079 numara ile kayıtlıdır. Şairin, hâtime bölümünde eserin beyit sayısını 5612 olarak bildirmesine karşılık, yazmada toplam 5043 beyit bulunmaktadır. Bu durum eserde bazı varakların eksik olduğunu göstermektedir.

Heft Peyker mesnevisi, tek kahramanlı bir hikâye olup I. Yezdigird'in oğlu Behrâm Şâh'ın hayatını tarihî-efsanevî biçimde işlemektedir. Çerçeve hikâye tekniğiyle oluşturulan ve iç içe geçmiş hikâyeleri ihtiva eden eser, çerçeve hikâyeyi oluşturan Behrâm Şâh'ın hayatı yanında, Behrâm Şâh'tan bağımsız olarak yedi ayrı hikâyeyi de konu etmektedir.

Tercüme metodu olarak birebir tercüme tercih edilmişse de Aşkî'nin bu tercümeyi gerçekleştirirken Nizâmî'nin eserinde bulunan kimi bölümleri çıkardığı ve Nizâmî'de bulunmayan kimi bölümleri ise eklediği görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada incelediğimiz deyimler, hem iki eserde ortak olarak bulunanlar hem de yalnız Aşkî'nin eserinde bulunanlar olmak üzere iki parça hâlinde bulunmaktadır.

Aşkî'nin *Heft Peyker*'inde Bulunan Deyimler

Deyim; Türkçe sözlükte “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tâbir.” olarak tarif edilmekte, Ömer Asım Aksoy’a göre ise “Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.” (1988: 52) şeklinde tanımlanmaktadır. Tahir Nejat Gencan’a göre, bir sözün deyim kabul edilebilmesi için içerisindeki sözcükler konuluş ve yapılaş anlamlarından az çok sıyrılmış olmalı böylece sözlük anlamlarını düşündürmeyen toplu bir anlam vermelidir (1979: 319). Ek olarak, deyimlerin aynı anlamda kullanılması, biçimce klişeleşmesi, kalıplaşması, yani değişmez olması bir sözün deyim olabilmesi için ana koşullardan biridir. Bu tanım ve değerlendirmeleri temel alacak olursak bir ifadenin deyim sayılabilmesi için;

- Gerçek anlam dışında kullanılmaları,
- Kalıplaşmaları,
- Tek bir durumu anlatmak için kullanılmaları,
- Öğelerinin değiştirilmezliği

özelliklerine sahip olması gerekmektedir.

Bir edebiyat ürününün malzemesi dil olduğuna göre, bu ürünü veren sanatkâr, o dilin olanaklarından kendi yeteneği ve bilgisiyle yararlanarak dile hâkimiyetini ortaya koyar (Kortantamer 1982: 105). Özellikle şiirde devrik ve eksilteli cümlelerin fazlalığı şaire dil kullanımı konusunda özgür bir alan bırakır. Konuşma dilinde yerleri değiştirilemeyen kelime grupları, şiirde birbirleri içine kaynaştırılarak farklı cümle yapılarının ortaya çıkmasına imkân verir (Andrews 2009: 37-38). Deyimler de şiirde, Andrews’ın deyindiği şekilde, günlük konuşma dilini yansıtarak ondan daha özgür bir kullanım alanıyla şairin yararlanmasına sunulmuştur. Günlük konuşma dilinde deyimlerin yerleri değiştirilemezken, şiirde şair bunu istediği şekilde metne monte edebilmektedir. Böylece şair, ilgi çekici kullanımlar ortaya çıkararak gerekli bediî zevkin oluşmasını sağlamaktadır (Aksoy 2000: 154). Belli oranda anılan özgürlükten, kısmen de

mecburiyetten, örneğin vezin gerekliliğiyle, divan şiirinde deyimler kullanılırken, bazen kelimelerin yerlerinin değiştirildiği sıklıkla görülmektedir.

Bu çalışmada; deyimlerin kapsamı, birleşik fiil olarak kabul edilip edilemeyecekleri gibi kuramsal konulardan ziyade Aşkî'nin *Heft Peyker*'inde, deyim tanımına büyük ölçüde uyan ve deyimsel söyleyişe uygun bulunan kelime gruplarına işaret etmek, tamamen Türkçe kelimelerden oluşanları belirtmek ve çeviri olanlarının ne şekilde Türkçeye tercüme edildiğiyle Farsçası ve Türkçesi arasındaki benzerliklerin ortaya konulmasıyla yetinilmiştir.¹

Türkçe ve Farsçanın, farklı dönemlerde birbiri arasındaki etkileşimi iki dil arasında ortaklıklara fırsat vermiştir. Bu etkileşim iki dilde kullanılan deyimlerde de kendini göstermektedir. Aşkî'nin *Heft Peyker*'inde yer alan deyimlerin bir kısmı Nizâmî'nin eserinden direkt olarak Türkçeye çevrilmiş bir kısmı da orijinal eserde tespit edilememiştir.² Burada deyimlere değinmemizin gayesi; Farsçadan büyük ölçüde tercüme yoluyla oluşturulmuş bir metinde, deyimler konusunda çevirinin ne ölçüde yapıldığı hakkında bir bilgi verebilmek ve şairin kendi eklediği deyimlere işaret ederek halk deyişlerinden hareketle dönemin söz varlığının tespiti-ne yardımcı olabilmektir.

Aşkî'nin *Heft Peyker*'inde, yukarıda saymış olduğumuz özelliklere uyduğu tespit edilen toplam 278 deyim bulunmaktadır. Bunların bir kısmı tamamen Türkçe kelimelerden oluşan deyimler, bir kısmı da yalnızca fiili Türkçeye çevrilip geri kalan kısmı Farsçadan aynen kopyalanan deyimlerdir.

Aşkî'nin *Heft Peyker*'inde tespit edebildiğimiz Türkçe kelimelerden oluşan deyimler 77 tanedir. Bu deyimler iki grupta ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloda yer alan 55 deyim Nizâmî'nin eserinde karşılığı yoktur. Bunlar, Aşkî'nin kendi eklediği deyimler olup dönemin halk diline ve bu dilin söz zenginliğe örnek oluşturmaktadır:

¹ Farsça sıfat tamlaması görevinde olan ifadeler (‘âşık-ı dil-dâde, vezîr-i rûşen-rây ...vb.) çalışmaya dahil edilmemiştir.

² Karşılaştırma yapılırken Dr. Sa'îd Hamîdiyân (1380)'ın hazırladığı baskıdan yararlanılmıştır.

ad ur-	ele getir-	kanına gir-	yol bul-
and iç-	elden gel-	karşu dur-	yol dut-
and vir-	gögüz ger-	kendine gel-	yol it-
aru şur-	gönli düz ol-	kul ol-	yol kes-
ayağa sal-	gönül al-	kuruya yaşa bakma-	yüz bul-
ayağa düş-	gönül dile-	(cāna) od ur-	yüz dön-
barmağın şır-	gönül düz-	oda düş-	yüz dut-
baş götür-	gönül vir-	özi göyün-	yüz göster-
baş yazusu	göz belert-	özin(i) dir-	yüz süri-
başın ele al-	gözgüden pas sil-	sağ işi şol ol-	yüz vir-
dil uzat-	güce uğra-	yerden göge irgür-	yüze gül-
dile gel-	iş dut-	yirlü yirinde	yüzün gizle-
el vir-	kan/kanın dök-	yoğın var it-	yüzine ur-
el yu-	kan it-	yoğ yire	

Yukarıdaki tabloda yer alan 55 deyimden 6 tanesi yardımcı eylemler kullanılarak oluşturulmuştur. Nasıl kullanıldığını görebilmek açısından burada metinden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır:

Başımuñ yazusu id'oldı sebeb

Bir hikāyetdür egerçi kim 'aceb

(Aytaç 2017: 387)

Çamusın taḥşil idüp bilmiş idi

Gözgüsünde pasını silmiş idi

(Aytaç 2017: 446)

Māder-i Behrām hātif sözini

Çünkü güş eyledi dirdi özini

(Aytaç 2017: 568)

Gördiler sağ işlerini oldı şol

Bu yaña kaçdı bu bir yañaya ol

(Aytaç 2017: 523)

Dil uzadıp söze ol dānā-yı kār
Şāh Nu'māna didi ey şehriyār

(Aytaç 2017: 319)

Aşağıdaki beyitte geçen “ düz ol-” ve “gönül düz-” deyimleri, sırasıyla “düzelt-, yoluna koy-” ve “hoş tut-” anlamlarıyla cinas sanatından yararlanarak bir arada kullanılmıştır:

Leşkerüñ gönlin dilerseñ ola düz
Luṭf u ihsānla gönüllerini düz

(Aytaç 2017: 355)

Türkçe kelimelerle kurulmuş aşağıdaki 22 deyimnin Nizâmî'nin eserinde tespit edilen karşılıkları şöyledir:

Aşkî

ayağ götür-
baş çek-
baş ko-/koy-
baş kırtar-
başa gel-
başdan ayağa
başum için
bil bağla-
duşağı biri yirde biri gökde
el çek-
el dut-
el şun-
el uzat-
gerçek ört-
gönül bağla-
göz ur-
sovuğ demür dök-
yel kop-
yele vir-
yol al-
yola düş-
yüz ur-

Nizâmî

pāy berdaşten
ser efrāhten
ser zîr-i pāy
ser rehānden
hüş āmeden
ser-tā-pā/ser-tābe-pā
sevgendhā be serem
miyān der-besten
dehen ez-zemīn tābe āsmān
dest dāşten
dest giriften
dest güşāden
çeng zeden
rāsī pūşīden
dil besten
çeşm mālīden
āhen-i serd kübīden
bād cüsten
be-bād dāden
rāh giriften
rāh berdaşten
ser zeden

Bu deyimler, Aşkî ve Nizâmî'nin eserlerinde şöyle kullanılmıştır:
göz ur-:

Aşkî

Yatduğu yirden tırup kaldırdı ser
Gözün urdı çevresin'itdi nazar (Aytaç 2017: 472)

Nizâmî

(Hamâdiyân 1380: 245) چشم مالید و از زمین برخاست
ساعتی نیک دید در چپ و راست

gerçek ört-:

Gerçek örterler yalan ile yakîn
Zehr virürler ki budur engübîn (Aytaç 2017: 478)

(Hamâdiyân 1380: 252)

گه دروغی به راستی پوشند
گاه زهری در انگبین جوشند

yola düş-:

Gönlü pür-ğam yola düşüp zūd zūd
Gider idi sūz ile mānend-i dūd (Aytaç 2017: 472)

(Hamâdiyân 1380: 245)

راه برداشت، می دوید چو دود
سهم زد زان هوای زهر آلود

Mesnevide Farsça ve Arapça kelimelerle oluşturulmuş deyimlerin, tamamı Türkçe kelimelerden oluşan deyimlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca bunların bir kısmının Nizâmî'nin eserinden ufak farklılıklarla çevrilen deyimlerden oluştuğu göze çarpmaktadır. Türkçeye tercüme edilen kısım, fiillerden oluşurken, diğer kelime ya da kelimeler genellikle aynen aktarılmıştır. Aşkî'nin eserinde tespit edilen yabancı kelimelerden oluşan deyimler ile bunların Nizâmî'nin eserinde geçtiği şekilleri şöyledir:

Aşkî

(işi) āh vāh ol-
 ‘aklı başına gel-
 amān bul-
 āteşe şal-
 bād ol-
 başını dāmdan kırtar-
 belā gör-
 (göñline) bend bağla-
 beste-kemer
 (kadrini) bülend eyle-
 bülend ol-
 cān al-
 cān bul-
 cān vir-
 cānı fedā ol-
 cānı üstine
 cāyını dut-
 cebīn/āstīn sür-
 ciger pür-ḥūn
 (diline) cūş düş-
 dāğ tol-
 dāmān u dest çek-
 dāmenine dest-i şūy irme-
 dem ur-
 dendān bile-
 derd-i ser vir-
 dest bul-
 dest götür-
 dil bağla-
 dilden rehā kııl-

Nizâmî

āh keşiden
 hūş yāftēn
 der-amān būden
 be-āteş keşiden
 ber-bād dāden/reften/āmeden
 der-dām ser āmeden
 belā dīden
 bend besten
 beste-kemer
 bülend endāḥten/üftāden
 bülend zeden
 cān ber-āverden
 cān borden/ zinde şoden
 cān dāden/baḥşiden
 cān efşānden/cān bāḥten
 be-tevellā-yı ḥod ‘azīzeş kerden
 cāy-ı çizī-rā giriften/pür kerden
 cebīn nihāden
 sūḥte-ciger
 der-dimāgeş cūş āmeden
 dāğ dīden
 dāmān u dest keşiden
 zi bārnāme-i şūy ser keşiden
 dem zeden
 dendān kurūçiden/tiz kerden
 derd-i ser dāden
 dest yāftēn
 zi-dest şoden
 dil besten
 ez-dil rehā kerden

dil-i sahtın nerm kı-
 dili endîşe tolu
 dimâğ tehî ol-
 dür dök-
 emānete hıyānet et-
 fāl dut-
 fitne bişür-
 fırsat düş-
 (cānına) ğam düş-
 ğam gör-
 ğam ye-
 genc gör-
 gerd it-
 gerd kop-
 gerdine irme-
 germ kı-
 gevher-i zişti 'ayān it-
 gönle ğubār düşür-
 gönli ferāh eyle-
 gönli pür-bīm eyle-
 gözi kanla pür ol-
 güş dut-/eyle-
 güşda dut-
 gül taleb idüp hār gör-
 gümān ilet-
 güşād bul-
 (başına) hāk saç-
 hām ol-
 harcuñā yit-
 hargüş h^vābı vir-
 hayāt bul-

dil-i saht nerm şoden
 dil pür-endîşe
 dimâğ tehî şoden
 dür rîhten
 der-emānet-i kesî ğadr kerden
 fāl giriften/zeden
 fitne sâhten, efsûn/füsûn kerden
 fırsat üftâden
 ğam borden
 ğam dâden
 ğam horden
 genc dâden
 gerd ber âmeden
 gerd şoden/ber hâsten
 be-gerd-i pây neresîden
 germ şoden
 gevher-i zişt-i hvîş pedîd kerden
 ğubār ber-dil dâšten
 ferāh şoden
 bīm girîhten
 dil-râ pür-hûn kerden
 güş kerden/âmeden
 be-güş kerden
 gül taleb kerden der ber hār yâften
 gümān borden
 güşād dâden
 hāk ber-ser kerden/rîhten
 hām kerden
 harc-ı to sūdmend bûden
 h^vāb-ı hargüş dâden
 hayāt yâften

hizmetine bağla-	kemer besten
hüşı başa gel-	hüş âmeden
hüşı başından git-	der-ten hüş reften
hüşâm bağlan-	şimşir ber keşiden
‘ibret dut-	‘ibret engîhten
çadem ur-	çadem zeden
çafâ göster-	çafâ dâden/zeden
kâm al-	kâm giriften
kâm bul-	kâm güzâştten
çanı(nı) gerdene al-	hün-ı kesî be-gerden kerden
çanı helâl ol-	hün-ı kesî helâl bûden
çapusına muhtâc ol-	be-dergeh-i kesî muhtâc şoden
kâr eyle-	be-kâr bûden
kâr düz-	kâr sâhtten
karâr it-	çarâr kerden/ ârâm giriften
kebâb ol-	kebâb kerden
kemer bağlan-	kemer besten
kemlige düş-	be-kemî üftâden
kenâr eyle-	dil borden
kenâra çek-	der-kenâr giriften
mest ol-	mest geştten
miyân bağla-	miyân besten
mû bağla-	mû/mûy besten
(mihri) naş ol-	naş kerden/giriften/besten
mühr aç-	mühr ber dâştten
nefir çapar-	na‘ra zeden
ne şebi şeb ne rûzı rûz	ne şebeş şeb ne rûzeş rûz (bûden)
nerm eyle-	nerm kerden, nerm şoden
nîk-nâm kıl-	nîk-nâm dâden
niyâz gör-	niyâz diden
nükte dut-	nükte giriften

pā ol-	be-pāy borden
(tahta) pāy-ı bīgāne eriş-	pāy-ı bīgāne der-miyān hesten
pāye bul-	pāye dīden
pend dut-	pend giriften
pest ol-	pest zeden
pey ilet-	pey borden
puhte ol-	puhte şoden
rāh bağla-	rāh ber-besten
rāh göster-	rāh nümūden
rāh kes-	rāh borden
rāh tūt-/reh dut-	rāh üftāden/rāh berdāştēn
rāh vir-	rāh dāden
rāz keşf it-/aç-	rāz güşāden/ rāz der-miyān güzāştēn
renc çek-	renc keşīden
reng göster-	reng ber-āmihtēn
rızā iste-	rızā cūsten
rū dut-	rū fermūden/āverden
rū vir-	rū dāden
rūy nihān kıl-	ruḥ nihān dāştēn
şaf bağla-/dut-	miyān besten/ şaf keşīden
şan'at göster-	şan'at kerden
ser-be-ser/ser-ā-ser/ser-tā-pāy/	ser-tā-pāy/ser-ā-pāy
ser-tābe-pāy/serden tābe pā	
ser çek-	ser keşīden
ser-endāz ol-	ser-endāz şoden
ser-firāz ol-	ser-bülend şoden/firāz resīden
ser götür-	ser ber-āverden
seri düş-	sereş nühüften/üftāden
serini zîr-pāy gör-	ser-i ḥod-rā sebil-i pāy kerden
sîr ol-	ez-kesî sîr şoden
siriştinde bed güher ol-	der-sirişt bed güher hesten

sirke-fürüş ol-	sirke-fürüş geşten
sitem gör-	sitem dīden
siyāhı sepīd ol-	perde-i zulmet berhāsten
(güftārdan/dilden/sözden)	şeker rih̄ten
şeker dök-/vir-	
şekīb(i) kalma-	nā-şekīb āmeden
şīre şeker қat-	şeker ü şīr būden/kerden
telef it-	telef kerden
teng-dil ol-	teng-dil şoden
teng-dest ol-	teng-dest şoden
teng göster-	teng āverden
ümīd dut-	ümīd dāşten
ümmīdini kes-	ümmīd-i kesī қat' şoden
vāy cānuña	vāy ber cān-ı to
vāy қop-	hāy-ı hāyī üftāden/fütāden
vird idin-	bāz porsīden
(yüzini) yābāna dut-	be-yābān rüy nihāden
yabāna şaç-	be-yabān efkenden
yād eyle-	be-yād āverden
zaḥmet çek-	zaḥmet keşiden
zevāl gel-	zevāl resīden
zīr ü zeber ol-	zīr ü zeber şoden

Yukarıda işaret ettiğimiz 144 deyimden 41 tanesi yardımcı eylemlerle meydana getirilmiş deyimlerdir. Büyük ölçüde, fiillerin Türkçeye çevrilerle oluşturulduğu görülen yukarıdaki örneklerin Aşkî ve Nizâmî'deki kullanılışları şöyledir:

ḥargūş ḥ^vābı vir-

Aşkî

Gerçi kim āhū-sürīnsin dil-rübā

Virmegil ḥargūş ḥ^vābını bana

(Aytaç 2017: 409)

Nizâmî

گرچه آهو سرینی ای دلبند
خواب خرگوش دادنم تا چند؟ (Hamîdiyân 1380: 175)

câm üstine

Minnet idüp kendü cānı üstine
Hâkim itdi hânumâni üstine (Aytaç 2017: 501)

به تولای خود عزیزش کرد
حاکم خلن و مان چیزش کرد (Hamîdiyân 1380: 280)

fitne bişür-

Şâhı hâlvat-hânedede bir gün meğer
Buldı ol cādū bişürdi fitneler (Aytaç 2017: 425)

با شه افسونگرانه خلوت خواست
رفت و کرد آن فسون که باید راست (Hamîdiyân 1380: 193)

hūş(ı) başdan git-/ hūş(ı) başa gel-

Germlikden mağzına çün irdi cūş
Hūşı gitmiş başa geldi girü hūş (Aytaç 2017: 472)

چون ز گرمی گرفت مغزش جوش
در تن هوش رفته آمد هوش (Hamîdiyân 1380: 245)

pāye bul-

Pāye bulmaz hîçdür bisyār h̄ar
Ger felekden toğar ise mişl-i h̄ar (Aytaç 2017: 561)

هیچ بسیار خوار پایه ندید
هیچ کم ده به پایگه نرسید (Hamîdiyân 1380: 359)

vāy cānuña

Vāy cānuña senüñ ey bed-güher
Kim siriştünde güherden yok eşer (Aytaç 2017: 511)

وای بر جان تو که بد گهری
جان بری کرده ای و جان نبری (Hamîdiyân 1380: 290)

rāh bağla-

Eyleyüp kendüye ol kühü penāh

Bağlamış idi kamu bī-rāha rāh (Aytaç 2017: 446)

راه بريسته راهداران را

(Hamîdiyân 1380: 218) دوخته کام کامگاران را

Nizâmî'nin eserinde karşılığı olmayan³ deyimler ise aşağıdaki gibidir:

amān vir-	(göñli) esir eyle-	hāme uşat-	pest düş-	viridin oқи-
sumāna külāh irgür-	fiğānı göge irür-	hüş başa gel-	pest eyle-	yüzinde reng kalma-
(hākine) bād uğra-	fıkr kııl-	hüner göster-	raķsa gir-	(günāhını) yüzine ur-
bağrına dāğ қon-	fitne ol-	kef üzre kef қo-	renc çek-	zebān dirāz eyle-/it-
başına külāh ur-	furşat bul-	kerem göster-	rızā vir-	yüzün hāke ur-
büse al-	ğam getir-	қuvvet bul-	şafā bul-	zihni pāk it-
cān gibi 'aziz dut-	gevher-i niki 'ıқddan çıkar-	lebi kām vir-	şafā vir-	zebān bağla-
cān u huşa vedā' eyle-	göñle táb düş-	lebi/lebleri yarıl-	serin haş қıl-	zebān uzaף-
cānı tenden uç-/ firār et-	göñli maқām eyle-	mıhr göster-	selāmet dut-	zevāl bul-
dilin ğamdan berī kııl-	göñli pür-ğam ol-	müm eyle-	sihr қopar-	
dilden zāil ol-	(yüzini) hāk it-	pāk-dāmān ol-	şikest ir-	
dīvāneye dön-	hālқа-be-ğüş ol-	pāy-ı 'ömrin kes-	vāy di-	

³ Burada karşılığı olmayan ifadesiyle anlatılmak istenen, orijinal metnin ilgili beytinde Aşkı'de geçen deyimim yer almıyor olmasıdır.

Yukarıdaki tabloda bulunan 57 deyimden 16 tanesi yardımcı eylemlerle oluşturan deyimlerdir. Bunların bulunduğu beyitler, Nizâmî'nin eserinde deyim içermeyen verilmiştir. Aynı deyimlerin farklı beyitlerde kullanılmış olmasının yanında, Aşkî'nin bu beyitleri deyim kullanarak çevirmesi, deyimlere ve yerel söyleyişlere verdiği önemi gösterir demek yanlış bir ifade olmayacaktır. Ayrıca, Nizâmî'de hiç geçmeyen bir beytin Aşkî'de bulunması ve bu beyitlerin deyimlerle kurulmuş olması da bu ifadeyi destekler mahiyettedir. Bu durum, şairin günlük konuşma dilinin imkânlarından faydalandığını göstermektedir. Her iki şairde de bulunan ve Nizâmî'de deyim kullanılmayıp Aşkî'nin tercümeyle deyim kullanarak yaptığı beyitlerden birkaçı şöyledir:

lebilbleri yarıl-:

Aşkî

Nāziük idi kâmu şîrîn ü tarî
Söyle kim yarıldı Mâhân lebleri (Aytaç 2017: 475)

Nizâmî

چونکه ماهان چنان بهشتی یافت
دل ز دوزخ سرای دوشین تافت (Hamîdiyân 1380: 249)

cân gibi 'azîz dut-:

Hidmete bil bağladı mişl-i kenîz
Dutdı mihmânın cân gibi 'azîz (Aytaç 2017: 443)

به پرستاریش میان در بست
خوش بود ماه آفتاب پرست (Hamîdiyân 1380: 215)

yüzinde reng kılma-

Qaldı Mâhân vâlih ü hayrân u deng
Guşşalandı kılmadı yüzinde reng (Aytaç 2017: 466)

شد ز ماهان شریک ناپیدا
ماند ماهان ز گمراهی شیدا (Hamîdiyân 1380: 238)

būse al-

Biline zülfi gibi destüm kemer
Eyleyüp aldum lebinden buseler (Aytaç 2017: 404)

(Hamîdiyân 1380: 169) دست بردم چو زاف در کمرش
درکشیدم چو عاشقان به برش

fıkr kıl-

Her birinüñ fıkr kılop aşlını
Bilmişem ‘ilm ile vaşl u faslını (Aytaç 2017: 432)

(Hamîdiyân 1380: 201) اصل هر یک شناختم به درست
کلین و جودا زچه یافت؟ وان زچه رست

Deyim içeren şu beyitler ise Nizâmî'nin eserinde hiç bulunmamaktadır. Bunlar, Aşkî'nin eserine kendisinin ilave ettiği beyitlerde bulunan deyimlere örnektir:

Bendedür çerh işigüñde halka-güş
Devletüñüñ virdini okır sürüş (Aytaç 2017: 572)

Geldi dānlar cem' olup bağladı saf
Şāha qarşu qodılar kef üzre kef (Aytaç 2017: 456)

Bed-güher söziyle saqın hıqddan
Gevher-i niki çıkarma 'ıqddan (Aytaç 2017: 354)

Ġamzesinden yoğ idi hergiz güriz
Qoparurdu çeşmi sihr-i restehiz (Aytaç 2017: 521)

Sonuç olarak; XV. yüzyıl şairlerinden Aşkî'nin Heft Peyker mesnevisi, bugünkü bilgilerle Anadolu'da Nizâmî'nin Heft Peyker'inden Türkçeye yapılan ilk tercümedir. Eser, Anadolu'da kendisinden sonra yazılmış aynı konudaki eserlere örnek oluşturması bakımından ayrıca önemlidir. Aşkî'nin Heft Peyker mesnevisinde toplam 278 deyim tespit edilmiştir. Bu tespit yapılırken Farsça sıfat tamlaması oluşturan kelime

grupları (dil-dâde, çâker-nevâz, kâr-dîde...) çalışmanın dışında tutulmuştur. Aşkî'nin eserinde bulunan deyimler ana olarak 2 gruba bölünerek gösterilmiştir: Tamamen Türkçe kelimelerden oluşan deyimler, Farsça ve Arapça kelimeler içeren deyimler. Eserde tamamı Türkçe kelimelerden oluşan 77, yabancı sözcükler içeren ise 201 deyim bulunmaktadır. Tamamı Türkçe olan deyimlerden 55 tanesinin Nizâmî'nin eserinde karşılığı yoktur. Bunlar Aşkî'nin kendi eklediği deyimlerdir. Geriye kalan 22 adet Türkçe kelimelerden oluşan deyim Nizâmî'deki karşılıkları tespit edilerek gösterilmiştir. Farsça ve Arapça kelimelerle kurulmuş 201 deyimden 57 tanesi Nizâmî'nin eserinde bulunmamaktadır. Kalan 144 adet Farsça ve Arapça kelime içeren deyim de Nizâmî'nin eserinden karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Deyimlerin Nizâmî'nin mesnevisinden tespiti, deyimlerin iki metinde içerdiği ortak ya da çeviri kelimelerden yola çıkılarak yapılmıştır. Buna göre, deyimlerin büyük bir kısmı yalnız fiilleri Türkçeye çevrilerek tercüme edilmiştir. Nizâmî'nin *Heft Peyker*'ini ufak farklarla Türkçeye tercüme eden Aşkî'nin, Nizâmî'nin *Heft Peyker*'inde bulunmayan, dolayısıyla şairin kendi eklediği beyitler dikkate alındığında deyim kullanımına önem verdiği görülmektedir. Özellikle Türkçe kelimelerle oluşturulan ve Nizâmî'de karşılığı bulunmayan deyimler şairin dile hâkimiyetini ve Türkçede halk ağzı söz zenginliğini göstermesi açısından önemlidir. Eser, içerisinde tespit edilen 278 deyimle, XV. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi dönemi şiirinde kullanılan deyimleri ve dönemin halk dilini araştırmada yarar sağlayacaktır.

Kaynakça

- ABİK, Deniz (2004), "Nevâyî'nin Üç Eserindeki Deyimlerin Farsça ile Karşılaştırılması", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 1, 211-222.
- AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, İstanbul: İnkılap Yay.
- AKSOY, Mustafa (2007), "XVI. Yüzyıl Şuarâ Tezkireleri ile Necâtî'nin Şiirlerine Göre Anadolu Türk Edebî Dilinin Gelişiminde Deyim ve Atasözü Kullanımı", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, 141-162.

- ANDREWS, Walter G. (2009), *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, (Çev. Tansel Güney). İstanbul: İletişim Yay.
- AYTAÇ, Aslı (2017), *Aşkî ve Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Burhân-ı Katı* (2000), (Hzl. M. Öztürk, Derya Örs), Ankara: TDK Yay.
- Büyük Türkçe Sözlük* (2011), Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts [E.T: 10.10.2017]
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- GENCAN, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yay.
- HAMÎDİYÂN, Dr. Sa'îd (1380), *Heft Peyker-Hakîm Nizâmî-i Gencevî*, Tahran.
- KORTANTAMER, Tunca (1982), "Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişiminin Devamlılığı Üzerine Bazı Düşünceler", *Ege Üniversitesi SBF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi I*, 99-106.
- KUT, Günay (1972), "Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi", *TDAY-Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 127-151.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla - Nurcan Boşdurmaz (2012), *Molla Aşkî Dîvânı*, İstanbul: YKY.
- UZUN, Tacettin (2000), *Arapça-Türkçe Deyimler -Kalıp İfadeler- Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul: Beyan Yay.
- YUSİPOVA, Roza (1996), "Türkçede Deyimler ve Birleşik Fiiller", *XI. Türk Dil Kurultayı*, Ankara.